

Repressions in the Industrial Sector of the Interwar Katerynoslav Region - Dnipropetrovsk Region (1920-30s)

UDC: 94:323.281:338.45] (477.63) «192/193»

DOI: 10.15421/172235

Ivanenko ValentinDr. Sc., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0002-4731-6702>, ivanenko_dnu@i.ua*Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)*

Abstract

The urgency of this topic is due to the need to expand and deepen existing knowledge about the scale and specifics of Soviet-Russian state terror in one of the largest regions of the USSR of the era, especially in the context of Russia's full-scale war against Ukraine. The aim of the article is to try to structure and generalize the main directions and features of the repressive policy of the then ruling regime in the industrial sector of Ekaterinoslav-Dnepropetrovsk.

Research methods: problem-chronological, comparative, descriptive. The main results. Significant factual material shows that with the coming to power of the Bolsheviks in conditions of active resistance from the educated part of society, its intellectual, wealthy core, violence, repression were quickly reduced to the rank of public policy and became almost the norm of social practice during the radical changes; it was emphasized that they seized literally all spheres of the country's life and sections of the population, including the basic pillars of the new government - industry and the working class as a key «player» in Lenin's formula of «dictatorship of the proletariat»; It was established that the representatives of the workers, management and engineering corps of industrial enterprises occupied a leading place (almost 43 percent) in the professional structure of the repressed residents of the region at that time. Author's theses and versions are illustrated by examples of specific «commissioned» cases or «developments» of special services in counteracting the strike movement in the early 1920s, neutralizing cells, leaders, and members of the political opposition, «economic and nationalist counterrevolution», and individuals.

The general conclusion is that as a result of the Kremlin's terrorist policies and practices with the peak of mass lawlessness and arbitrariness in the mid-1930s, the elite, the most productive part of the human capital of industry in Dnipropetrovsk region, was withdrawn from the manufacturing sector. The originality and scientific novelty of the article lies primarily in the formulation and consideration of the topic as an independent object of study, actualization, systematization and publication of relevant historical material. Article type: review.

Keywords: Katerynoslav-Dnipropetrovsk region, Repressions, Soviet Power, Industry, Workers, «Red Directors», Engineering and Technical Personnel, Opposition, «Wrecking», «Counter-revolution

Citation: Ivanenko, V. (2022). Repressions in the Industrial Sector of the Interwar Katerynoslav Region - Dnipropetrovsk Region (1920-30s). *Grani*, 25(3), 42-48. <https://doi.org/10.15421/172235>

Репресії у промисловому секторі міжвоєнної Катеринославщини – Дніпропетровщини (1920-30-ті рр.)

Іваненко Валентин*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)*

Анотація

Актуальність даної теми зумовлюється потребою розширення та поглиблення існуючих знань про масштаби і специфіку радянсько-російського державного терору в одному з найбільших регіонів УСРР окресленої доби, особливо у контексті сучасної повномасштабної війни Росії проти України. Метою статті є спроба структурувати і узагальнити основні напрямки та особливості репресивної політики тогочасного правлячого режиму у промисловому секторі Катеринославщини-Дніпропетровщини.

Методи дослідження: проблемно-хронологічний, компаративний, описовий. Основні результати. На значному фактичному матеріалі показано, що з приходом до влади більшовиків в умовах активного спротиву з боку освіченої частини суспільства, його інтелектуального, заможного ядра, насильство, репресії швидко були зведені в ранг державної політики й стали мало не нормою соціальної практики в ході започаткованих радикальних перетворень; акцентовано, що вони захопили буквально всі сфери життєдіяльності країни та верстви населення, включаючи базові опори нової влади – індустрію і робітничий клас як ключового «гравця» у ленінській формулі «диктатура пролетаріату»; встановлено, що саме представники робітництва, керівного та інженерно-технічного корпусу промислових підприємств займали провідне місце (майже 43 відсотка) у фаховій структурі репресованих в ті часи мешканців краю. Авторські тези та версії проілюстровані на прикладах конкретних «замовних» справ чи «напрацювань» спецслужб по лінії протидії страйковому руху на початку 1920-х рр., нейтралізації осередків, керівників і учасників політичної опозиції, «економічної і націоналістичної контрреволюції», а також окремих особистостей.

Зроблено загальний висновок про те, що внаслідок терористичної політики і практики Кремля з піком масового беззаконня та свавілля середини 1930-х рр. із виробничої сфери вилучалася, по суті, еліта, найпродуктивніша частина людського капіталу промисловості Дніпропетровщини. Оригінальність і наукова новизна статті полягає насамперед у постановці та розгляді теми як самостійного об'єкта дослідження, актуалізації, систематизації і оприлюдненні відповідного конкретно-історичного матеріалу. Тип статті: оглядова.

Ключові слова: Катеринославщина-Дніпропетровщина, репресії, радянська влада, промисловість, робітники, «червоні директори», інженерно-технічний персонал, опозиція, «шкідництво», «контрреволюція»

Цитування: Іваненко В. Репресії у промисловому секторі міжвоєнної Катеринославщини – Дніпропетровщини (1920-30-ті рр.). *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2022. Том 25. №3. С. 42-48. <https://doi.org/10.15421/172235>

Стаття надійшла / Article arrived: 07.05.2022

Схвалено до друку / Accepted: 30.06.2022

Вступ

В усі часи з моменту виникнення державних утворень саме вони мали і мають виключне право на застосування насильства у відповідних, як правило, критичних ситуаціях, коли дії певних людей чи угруповань виходили за межі розумної достатності, так би мовити, тобто за межі закріплених законодавчо чи прийнятих у суспільстві (хоч і не прописаних ніде формально) правил та норм, реально загрожуючи безпеці громадян і держави. Інша річ – наскільки адекватно і законно держава вдається до практичного використання своїх силових інструментів (армія, поліція, спецслужби тощо) задля забезпечення миру, спокою і належного правопорядку в країні, наскільки правомірно застосовує методи примусу щодо опонентів існуючого режиму, державної політики і практики. Ось в чому, на наш погляд, ключовий, сутнісний базис усвідомлення дефініції «розумної достатності» у контексті застосування державою сили щодо своїх громадян.

З приходом до влади більшовиків і розгортанням на уламках Російської імперії небаченого ще в світі соціального експерименту зі створення комуністичного (соціалістичного) суспільства, що зустрів, як відомо, цілком прогнозований шалений спротив, передусім з боку освіченої частини соціуму, його інтелектуального, заможного ядра, розуміння категорії насильства у нових керівників країни (головно проросійської «закваски») швидко набуло гіпертрофованих, одіозних форм, а репресії щодо власного народу починаючи з Декрету про «червоний терор» (1918) поволи були зведені в ранг державної політики й після сумнозвісної «Шахтинської справи» (1928) взагалі стали мало не нормою соціальної практики в умовах започаткованих суспільних перетворень, спрямованих на побудову соціалізму в СРСР і названих пізніше істориками «сталінською революцією зверху». Судячи з усього, «смак» терору Сталін відчув ще за часів дореволюційної боротьби проти царизму, а відтепер почав розглядати його як один з наріжних інструментів досягнення стратегічної мети очолюваної ним правлячої партії й заодно як апробований і ефективний важіль ствердження та зміцнення власної абсолютної влади. На XVI з'їзді ВКП(б) в 1930 р. він відверто заявив: «Репресії в галузі соціалістичного будівництва є необхідним елементом наступу...» (Сталін, 1930, с. 309).

Огляд досліджень і публікацій

Історія політичних репресій на теренах України, Дніпропетровщини, як один з найболючіших «нервів» – споминів про радянські часи з виразно російською домінантою організації загальносоюзного життєустрою, є чи не «найрозкрученою» проблемою в сучасній вітчизняній та регіональній історіографії. Багато в чому завдяки прийнятій на зорі української незалежності з ініціативи патріарха нашої історичної науки академіка П. Тронька унікальної державної програми «Реабілітовані історією» (1992) створено тисячі найменувань різножанрової літератури – наукової, документальної, мемуарної, публіцистичної, художньої, аналітичне осмислення якої зроблено в багатьох наукових працях.

Не стала винятком і Дніпропетровщина, де переважно під егідою науково-редакційного центру та обласної редколегії з підготовки науково-документальної серії книг за заданою вище програмою

розгорнулася системна науково-пошукова робота, за результатами якої виявлено, систематизовано і введено до наукового обігу потужні пласти мало – або зовсім невідомих історичних джерел та свідчень, здебільшого архівних документів, встановлено і оприлюднено достатньо повний мартиролог громадян Дніпропетровщини (23351 особа), що стали жертвами політичного пресингу компартійної влади за весь час її існування, нарешті, підготовлено й видано спочатку серію у п'яти томах (восьми книгах) (1999-2006), а потім і уніфікований відповідно до вимог Головної редколегії фундаментальний двотомник під назвою «Реабілітовані історією» (2008-2009) сумарним обсягом у 2000 сторінок (близько 180 др. арк.), що дає загалом комплексне, всебічне уявлення про багатоглибкий проявів карально-репресивної політики більшовицько-російських «першопроходців» в умовах утвердження нових цінностей і стандартів життя в регіоні.

Логічним продовженням роботи над вказаною обласною програмою стало започаткування та реалізація останнім часом ще трьох тематичних серійних видань у п'яти томах кожне: «Міста і села Дніпропетровщини у вирі політичних репресій» (2013-2017), «Історична пам'ять Дніпропетровщини: події, факти, імена» (2013-2017), «Трагічне минуле: документи свідчать» (вийшло 3 томи у 2018-2021 рр.).

Дослідницькі надбання на ниві регіонального репресознавства суттєво доповнили і збагатили оригінальні індивідуальні монографії В. Ченцова (2000), Р. Терещенка, В. Іваненка, Л. Прокопенка (2002), Н. Романець (2014), документальні збірки про репресії у провідних вишах Дніпропетровська-університеті (1995) та гірничому інституті (2000), публікації низки місцевих істориків тощо.

Проте обраний автором дослідницький вектор, особливо у світлі мегаактуального сьогодні російського чинника, ще недостатньо вивчений на регіональному рівні, що і обумовило його розгляд у даній статті.

Тож метою її, власне, і є спроба структурувати і узагальнити основні напрями та особливості репресивної політики властей у промисловому секторі нашого регіону 1920-30-х рр.

Результати дослідження

Як не парадоксально з огляду на заявлений і розрекламований більшовиками на увесь світ свій «винахід» під назвою «диктатура пролетаріату» як соціальний форпост нової влади, але доводиться констатувати, що репресії не оминули і його, в тому числі робітників промислово розвиненої Катеринославщини-Дніпропетровщини. За нашими даними, отриманими в ході аналітичного опрацювання обласної програми «Реабілітовані історією», саме представники робітництва займали провідне місце серед репресованих у 1920-1930-х роках, а згодом реабілітованих мешканців краю – 8798 осіб, або 37,6 відсотка від їх загальної кількості. Якщо до цієї статистики додати ще 6331 селянина із щойно «спеченого» табору колгоспників (як найближчих союзників і партнерів робітників) та дивом залишених владою селян-одноосібників (всього сумарно 27 відсотків), з яких 2445 розстріляні (Терещенко, 2006, с. 67-68), то виявляється, що основна соціальна база більшовиків була не така вже й надійна...

Утім, напевно, ключ до розуміння цього

дивовижного феномена дає сам їхній лідер В. Ленін, визначаючи сутність «наукового поняття» диктатури, «...як нічим не обмежену, ніякими законами, ніякими абсолютно правилами не зв'язану владу, що безпосередньо на насильство спирається» (Ленін, 1920а, с. 364). Особливу увагу при цьому привертає, звісно, аспект опори на насильство. Якщо основоположники наукового комунізму К. Маркс і Ф. Енгельс говорили про революційне насильство лише стосовно правлячого класу, то В. Ленін пішов далі, заявивши, що воно «...не може не проявлятися і щодо хитких, невитриманих елементів самої трудящої маси» (Ленін, 1920, с. 113). А це якраз і відкривало воістину безмежні можливості до зловживань, незаконних розправ, знущань над людьми, чим, прямо скажемо, сповна користуватися владні й каральні органи, насамперед всесильні ВНК-ОДПУ-НКВС, утверджуючи й укріплюючи новий режим та відповідний морально-психологічний клімат в країні.

Як бачимо, вустами головного архітектора соціального експерименту в Росії фактично виправдовувалося насильство щодо самих робітників та селян – основи «диктатури пролетаріату», що вони на власному досвіді відчули уже під час встановлення радянської влади та громадянського побою 1918-1920 рр., коли ключовими маркерами функціонування державних інститутів замість закону стають «революційна свідомість» та «революційна доцільність». Причому беззаконня чекістів подеколи набирало такого розмаху, що викликало занепокоєння навіть у кремлівського керівництва, промовистим свідченням якого може слугувати лист В. Леніна голові ВУНК М. Лацису від 4 червня 1919 р. «Каменев говорить, – писав голова Раднаркому, – ... що на Україні Чека завдали величезної шкоди, будучи створені надто рано і впустивши в себе дуже багато таких, що примазалися. Треба якнайсуворіше перевірити склад..., що б то не стало підтягнути чекістів і вигнати тих, хто примазався» (Ленін, 1919, с. 338).

Натомість і на етапі переходу від війни до миру спецслужби не надто церемонились з тими, хто висловлював щонайменші невдоволення чи протестні настрої з приводу тогочасних соціально-економічних труднощів та негараздів (тотальна розруха, масове безробіття, голод тощо), незграбних дій більшовиків у їх подоланні та відбудові зруйнованих заводів і фабрик, забезпеченості виробництв сировиною, паливом, робочою силою, а робітників і членів їх родин – пайками. Гірники Марганця, наприклад, отримували 1 фунт (409,5 г) борошна на день. Постійно скорочувалась хлібна норма у Катеринославі, де в окремі дні вона не перевищувала 100 грамів на їдока. «Нам доводиться йти з дому, щоб не бачити голодних дітей», – наголошували робітники Брянського заводу в одному із документів» (Терещенко, Іваненко, & Прокопенко, 2002, с. 50).

Упродовж 1921 р. губернські чекісти регулярно інформували губком КП(б)У про незадовільне постачання підприємств продовольством, про елементарне голодування багатьох людей у Катеринославі, Кам'янському, Кривому Розі, констатуючи, що «настрій усіх верств населення залежить від рівня майбутнього врожаю та їх матеріального забезпечення», що робітники «... засуджують радвладу, мовляв, вона довела їх до

голоду і злиднів» (Ченцов, 2000, с. 78, 79).

У відповідь, доведені до відчаю робітники відмовлялися виходити на роботу, влаштовували так звані «волинки», «італійки», страйки. Зокрема, такі акції протесту пройшли в Катеринославі на заводах Гантке, Старр, Брянському, швейній фабриці та ін.

А чи не найбільший страйк відбувся наприкінці травня – на початку червня 1921 р. на Катерининській залізниці, що отримав назву «маленький Кронштадт» як символ своєрідної солідарності з протестувальниками щойно придушеного властями «великого Кронштадту». Не обтяжуючи себе з'ясуванням справжніх мотивів цього виступу (а вони були на поверхні, очевидні), місцева влада кваліфікувала його як політичну акцію, організовану начебто ворожими елементами – петлюрівцями, есерами, меншовиками. 27 травня губвиконком закликав «повісти найенергійнішу боротьбу через органи НК з окремими особами і групами, які активно виступають і тягнуть за собою несвідомих робітників на контрреволюційні виступи на ґрунті продтруднощів... Щодо натхненників і керівників заворушень не зупинятися перед найжорстокішими репресивними заходами» (Державний архів, ф. 1, оп. 1, спр. 201, арк. 51-56).

Зрештою в місті оголосили воєнний стан, ввели війська, найактивніших страйкарів (34 особи) арештували, а згодом, у листопаді 1921 р., виїзна сесія Верховного трибуналу УСРР чотирьом робітникам винесла розстрільний вирок, трьох засудила до п'яти років ув'язнення, інших за браком доказів довелося звільнити (Реабілітовані історією, 2009, с. 20). Тим часом деякі автори повідомляють про десятки заарештованих і страчених (Мельгунов, 1991, с. 95; Гринченко, 1993, с. 109-119).

Карали учасників протестних акцій і в інший спосіб, звільняючи їх при першій нагоді з підприємств і найжахливіше – позбавляючи автоматично хлібних карток, що в умовах масового безробіття оберталось неминучою трагедією-голодуванням для працівника та його родини. Коли, приміром, влітку 1921 р. постало питання про скорочення робітників на Брянському заводі в Катеринославі, комісія рекомендувала до звільнення увесь так званий «ненадійний елемент», завдяки чому на радість властей, як зазначалося в одному із звітів губчека, «настрій на заводах покращився» (Терещенко, Іваненко, & Прокопенко, 2002, с. 51).

В умовах хронічного повоєнного дефіциту елементарних засобів біоіснування у містах (їжі, одягу, взуття, медикаментів), підсиленого з осені 1921 р. реальним голодом, масовими епідеміями інфекційних захворювань, протестні акції робітників тривали. Так, за даними відомого дослідника-репресознавця В. Ченцова, лише за першу половину 1921 р. на залізничному транспорті України мали місце 82 страйки, два з яких політичного спрямування. Всього протягом року на транспорті ДПУ зафіксували 12 випадків, коли робітники поряд з економічними висували й політичні вимоги (Ченцов, 2000, с. 80), що викликало щоразу гнівну реакцію властей аж до силового придушення таких акцій та репресування активістів, яких, вочевидь, за інерцією започаткованої і роздмуханої більшовиками «червоногвардійської атаки на капітал» намагалися приплітати ще й до різних опозиційних угруповань,

додаючи тим самим їхнім діям певного ідеологічного забарвлення. А це вже, за мірками більшовицького «правосуддя», «тягнуло» на «контрреволюційний злочин» та відповідне кримінальне переслідування його носіїв.

Особливо коли йшлося про відверто антирадянські сили, котрі вели активну боротьбу з більшовиками, в тому числі збройним шляхом. І чим найбільш «злісним ворогом» радянської України визнавалися так звана петлюрівщина та її керівний орган в особі створеного у березні 1921 р. Всеукраїнського центрального повстанського комітету, метою яких декларувалася «завзята боротьба за самостійну Українську Народну Республіку» (Отчет Екатеринославской губернской, 1994, с. 188). Один з добре організованих осередків Центрального повстанського дієв на Катеринославщині, де в серпні 1921 р. із 114 заарештованих чекістами у цій справі було розстріляно 52 повстанців, у тому числі чотирьох робітників, 15 селян, 28 представників інтелігенції (Отчет Екатеринославской губернской, 1994, с. 152, 153; Ченцов, 2000, с. 84).

Були, звісно, промисловці Катеринославщини (інженерно-технічні працівники, робітники) й у складі низки соціалістичних партій небільшовицької орієнтації – меншовиків, есерів, укапістів. З початку 1920-х років їх дедалі щільніше брали у «розробку» спецслужби, готуючи необхідне політико-ідеологічне підґрунтя для вициснення з підприємств, найбільш «розумних» до ув'язнення чи висилки, а самі партії, як останні осередки вільної думки та політичної конкуренції більшовикам в Україні, усіляко підштовхуючи до саморозпуску, що, власне, і сталося до середини 20-х (Терещенко, Іваненко, & Прокопенко, 2002, с. 53-63).

З іншого боку, задля об'єктивності зазначимо, що у міру переходу до непу і поступового подолання жаклих наслідків першого «радянського» голоду 1921-1923 рр., інших економічних негараздів (розруха, безробіття тощо), відродження основ промислового потенціалу та аграрного сектора ситуація в регіоні й Україні дещо стабілізувалася, з'явилися обнадійливі тенденції до наповнення крамниць продовольством та іншими товарами повсякденного вжитку, а отже, й до певного поліпшення життя людей після багаторічних митарств на рівні елементарного біовиживання. Тому принаймні відкриті виступи з економічними вимогами поволі сходили нанівець і, зрештою, по суті, припинилися, хоча «компетентні органи» продовжували тримати «руку на пульсі», відстежуючи щонайменші видозміни у настроях людей.

При цьому з середини 20-х років їх увага у моніторингу українського суспільного простору дедалі виразніше фокусується на виявленні та нейтралізації адептів так званої «націоналістичної контрреволюції», які буцімто активізували свою антирадянську діяльність на тлі проголошеної режимом політики українізації. Не заглиблюючись в цей сюжетний ракурс пошуково-каральних дій ДПУ УСРР, зауважимо лише, що чекістам, схоже, вдалося довести «обґрунтованість» таких меседжів кремлівського керівництва, свідченням чого може слугувати динаміка репресованих українців за подібні діяння. Якщо протягом 1927 р. було арештовано 107 осіб, то у наступному році уже майже втричі більше – 285, а тільки за перше півріччя 1929-го ще 332 особи

(Ченцов, 2000, с. 141). Це, так би мовити, нелегальна, «прихована» опозиція зросійщеному більшовицькому режиму в Україні (якщо вона, правда, існувала не лише у хворобливій уяві тодішніх вождів та їх охоронців).

Водночас в ці роки залишалася й легальна, відкрита опозиція, перш за все в самій правлячій партії, в лавах якої було, як відомо, немало представників робітництва та управлінського корпусу промисловості, які у більшості своїй позитивно сприйняли російську революцію, але щиро вболівали за пошук оптимальних шляхів якнайшвидшої побудови обіцяного більшовиками й омріяного тогочасним поколінням соціалістичного суспільства, підтримуючи чи опонуючи відповідним ідеологам та провідникам такої парадигми розвитку країни. Чи не найрель'єфніше це продемонстрували кампанії боротьби Сталіна за одноосібне лідерство в РКП(б) – ВКП(б) і державі упродовж всієї непецької епохи, коли у різний спосіб нейтралізували не тільки лідерів опозиції (Л. Троцький, Л. Каменєв, Г. Зінов'єв, М. Бухарін та ін.), а й репресували заодно багатьох їх прихильників на місцях, в тому числі на Катеринославщині-Дніпропетровщині, аби надати опозиційному рухові масштабного, організованого характеру і сформуванню у населення уявлення про його носіїв як ворогів започаткованих суспільних перетворень.

Як видно з наукової літератури, серед опозиціонерів виявили й небайдужих робітників-партійців з активною громадянською позицією, переважно з числа тих, кому довелося пройти через турбулентні збурення часів революції і громадянської війни, пережити перших мирних років господарського відродження та стабілізації життя. Нагадаю, що на початок 1924 р. в КП(б)У взагалі налічувалося не так багато робітників «від верстата» (тобто за соціальним становищем) – всього 8685 осіб, або 15 відсотків складу республіканської партійної організації (Кульчицький, 1999, с. 84). Внаслідок двох масових призовів 1924 і 1927-1928 рр. «пролетарське ядро» в ній збільшили приблизно вчетверо, а у промислових центрах довели його до 70-80 відсотків (Вісті ЦК, 1929, с. 22). Але, як слушно наголошує С. Кульчицький, мобілізоване наспіх й головню в робітничому середовищі нове партійне поповнення, «істотно відрізнялося од попереднього контингенту у гірший бік за життєвим і політичним досвідом та культурним рівнем» (Кульчицький, 1999, с. 84). В основному це була малоосвічена й малообізнана у програмних засадах та стратегіях більшовицького керівництва маса.

Однак, попри це, частина з них невдовзі теж потрапила під молох репресій, коли кремлівські ідеологи спланували і з початку 30-х років здійснили низку організаційно-політичних заходів, спрямованих на зміцнення позицій ВКП(б) як правлячої державної партії в умовах форсованої модернізації країни, говорячи словами Сталіна, «стрибка в соціалізм». Йдеться про масові «чистки» тих же партійних рядів, штучно «накачених» в період непу задля підтвердження «пролетарського» типу партії та маскування її трансформації в ключовий інструмент влади й головну опору політичній системі. Відтепер уже Москва вимагала рішучого звільнення від «пасивних» чи «хитких» партійців,

а також тих, кому чекісти інкримінували колишню належність (найчастіше міфічну, надуману) до різних «опозиційних блоків», «груп» та «ухилів». Як би там не було, але тисячі робітників здебільшого з подачі спецслужб списками виключали з партії, нерідко автоматично звільняли з роботи, арештовували. Лише в ході останньої чистки, а потім обміну партдокументів (1934-1935 рр.) таку долю розділили 112 тис. українських комуністів (Кульчицький, 1999, с. 235), в їх числі понад 31 тис. на Дніпропетровщині (Очерки истории, 1979, с. 335, 352).

З огляду на домінуючі кількісні тенденції «пролетарської» присутності у парторганізаціях цього промислово розвинутого краю можна тільки уявити, скільки робітників-членів КП(б)У постраждали тут від таких суто репресивних забаганок кремлівських вождів.

До того ж в Україні ця «очищувальна» хвиля дедалі виразніше набувала національного окрасу, виливаючись у гомінливі кампанії з вишукування в партії та суспільстві носіїв вірусу «українського буржуазного націоналізму». Пошук таких «національних збоченців» йшов на всіх напрямках суспільного життя, але особливо активно в ідеологічній царині – освіті, науці, культурі, мистецтві, а своєрідним дороговказом тут стало ухвалене у липні 1933 р. рішення політбюро ЦК КП(б) У про проведення в усіх областях зборів партійного активу за участю членів партбюро з питання «Про націоналістичні ухили в лавах української партійної організації і завдання боротьби з ними». До Дніпропетровська скеровувався голова Раднаркому УСРР В. Чубар (Терещенко, Іваненко, & Прокопенко, 2002, с. 110).

На виконання цієї директиви вже до листопада 1933 р. тільки на освітянській ниві було «вичищено» понад 2 тис. осіб, науково-дослідні інститути в системі ВУАН та щойно відновлені університети в Києві, Харкові, Дніпропетровську і Одесі втратили 270 професорів та викладачів. А загалом в Україні з кінця 20-х – початку 30-х років було репресовано не менше 30 тис. громадян (Шаповал, 1993, с. 41). Більшість обвинувачень в цей час фігурували зі стандартними жупелами «націоналіст», «троцькіст», «дворушник» та ін.

Паралельно з «національною лінією» репресій головним чином в гуманітарній сфері, у міру згортання непу та наростання негараздів на виробництві (зриви у виконанні господарських планів і завдань, збільшення аварій, пожеж, нещасних випадків, псування техніки тощо) з другої половини 1920-х років набирає оберти кампанія «розборок» із «шкідництвом» у промисловому секторі, на транспорті та в інших галузях. Замість пошуку та усунення реальних причин такого перебігу подій, пов'язаних переважно з форсуванням темпів індустріалізації після XV з'їзду ВКП(б) і як наслідок – порушенням балансу продуктивних сил, технологічних процесів, а також засиллям застарілого устаткування та його низькокваліфікованого обслуговування, влада просто «призначила» винуватців – старих спеціалістів з числа керівного складу, інженерів і техніків дореволюційної школи, які, мовляв, виконуючи вказівки колишніх власників підприємств, усіляко намагалися зашкодити розвитку соціалістичної економіки. Здавалося б, в умовах, коли конче потрібно

було у стислі строки ліквідувати науково-технічну відсталість і створити передову індустрію, як ніколи зростала роль технічної інтелігенції, кваліфікованих спеціалістів. Проте деякі партійні керівники мислили інакше. А генсек КП(б)У Л. Каганович (1925-1928) взагалі заявляв: «Інженери і техніки не дуже потрібні промисловості. Досить висунути на адміністративно-технічні посади робітників з великим виробничим стажем, десятників і майстрів... Щоправда, вони, можливо, не дуже розбираються теоретично в усіх складних процесах, але за допомогою молодих спеціалістів, що недавно закінчили вузи, навіть майстри зможуть чудово керувати роботою» (Вісті Всеукраїнського ЦВК, 1928).

Тож не дивно, що на старих спеціалістів розпочалося справжнє полювання під гаслами боротьби з «економічною контрреволюцією», хоча, як відомо, перші спроби «поставити на місце» частину нелояльно налаштованої до влади технічної інтелігенції були зроблені ще у 1924-1925 рр., коли в Україні прокотилася кампанія, що отримала назву «спецеїдство». Докладніше про боротьбу з цими «уламками старого світу» (за риторикою властей) йдеться у монографії донецьких істориків О. Бута і П. Доброва «Економічна контрреволюція в Україні в 20-30-і роки XX ст.» (Бут, & Добров, 2002).

Як завжди, на заклик кремлівських вождів та їх українських пособників миттєво відреагували спецслужби, сфабрикувавши цілий вал справ в різних галузях господарства, а найрезонанснішою з них виявилася «Шахтинська справа» (1928), що й стала потужним каталізатором «розкрутки» масованої боротьби із «шкідництвом». Невдовзі тільки у промисловості України арештували понад 2 тис. фахівців (Ченцов, 2000, с. 169). Показово, що подеколи разом з ними по тих самих справах проходили й робітники, що засвідчили, зокрема, операції із знешкодження «шкідницьких осередків» на Катерининській залізниці, металургійних підприємствах Придніпров'я, рудниках Криворіжжя, в тресті Дніпровського електросількомбінату тощо. Так, в числі репресованих опинились залізничники – керівник технічної частини П. Крендовський, начальники відділів О. Воскобойников (обидва були розстріляні), П. Вельс, І. Удалєєв, технічний директор об'єднаних заводів ім. Леніна та ім. Петровського К. Шпельті, головні інженери – Петровки М. Федоренко, Марганецького рудоуправління П. Шестопалов і Криворізького В. Берман та ін.

Дещо пізніше, у 1930 р., ДПУ викрило «велику шкідницьку організацію» на металургійному комбінаті ім. Дзержинського у Кам'янському, сфабрикувавши справу під назвою «Реконструктор». За нею проходили головний інженер підприємства Д. Злотницький, головний металург А. Загоруйко, інженер відділу капітального будівництва В. Котов – всього 11 осіб. Згодом всі вони були засуджені до різних строків ув'язнення (Іваненко, 2003, с. 104-105; Терещенко, Іваненко, & Прокопенко, 2002, с. 68-71). Крім того, на початку 1931 р. 214 працівників «вичистили» з цього ж заводу, як «чужий елемент» (Державний архів, ф. 1519, оп. 1, спр. 9, арк. 36).

Численними скаліченими долями наших земляків-промисловців позначились на початку 1930-х років й інші «шедеври» міфологізації чекістами «шкідництва» у справах «Промпартії», тресту

«Південсталь», «Українського інженерного центру» та ін. (Ченцов, 2000, с. 170-173). І ця канонада знущань та розправ у промисловому середовищі (як і повсюдно) не тільки не вщухала, а навпаки, дедалі посилювалась, стрімко наближаючись до апогею державного тероризму 1937-1938 рр., коли в Україні було засуджено близько 200 тис. осіб, з них понад 122 тис. (61 відсоток) – розстріляли. Майже 120 тис. українців стали жертвами позасудових органів – трійок, особистих рішень керівників НКВС і Прокуратури СРСР (Політичні репресії, 2012).

Примітно також, що як мінімум кожен десятий постраждалий від репресій за той час українець – мешканець Дніпропетровщини (Реабілітовані історією, 2009, с. 67), а серед них, як уже зазначалося, тисячі вірних носіїв «диктатури пролетаріату». І хоч якось гучних процесів чи справ, ключовими фігурантами яких виступали б трудівники «від верстата», історичні наративи та архіви тут не зберегли, тим не менше маємо підстави говорити про те, що в багатьох з них, особливо у справах так званих «червоних директорів», рештки уцілілих від попередніх репресивних хвиль старих спеціалістів, нерідко проходили як співучасники й небайдужі кадрові робітники з числа активістів, колишніх членів небільшовицьких політсил, опозиційних угруповань, явних чи удаваних прихильників антирадянських, націоналістичних поглядів.

Така «пролетарська присутність» чітко простежується в матеріалах численних архівно-слідчих справ 1920-1930-х років, виявлених нами в ході аналітичного опрацювання обласної програми «Реабілітовані історією». При цьому можемо з упевненістю стверджувати, що значну частку репресованих представників пролетарського корпусу, а згодом реабілітованих становили (з майже 8,8 тис.) найбільш кваліфіковані категорії кадрових робітників у так званих базових галузях промисловості: сталевари, горнові-доменщики, прокатники – в металургії, токарі, слюсарі, фрезерувальники – в машинобудуванні, бурильники, прохідники, забійники в – гірничо-добувному комплексі, машиністи та помічники машиністів – на залізничному транспорті тощо (Терещенко, 2006, с. 58).

Як бачимо, з виробничої сфери вилучалася, по суті, еліта робітничого класу, яка, думається, добре усвідомлювала і свою професійну місію, і

громадянську гідність та зрілість. Ось лише одна типова справа з багатьох, коли ряд робітників Дніпропетровського вагоноремонтного заводу (В. Кузьмичов, В. Гаманець, Н. Сергєєв, М. Холодирьов) за неодноразові виступи на профспілкових зборах та робітничих нарадах з критикою поганих умов праці і побуту, раціоналізації виробництва за рахунок скорочення робітників звинуватили в «антирадянській агітації», створенні «контрреволюційної групи» й засудили до різних строків ув'язнення (Державний архів, ф. 1520, оп. 3, спр. 272, арк. 167).

Слід також додати, що з-поміж майже 9 тисяч репресованих робітників більше половини (62 відсотка) були у віці від 25 до 45 років, являючи собою об'єктивно найпродуктивніший шар на виробництві і потенційно найактивніший – у суспільному житті. Разом з інженерно-технічним персоналом (1052 особи кинутих за ґрати) і директорським корпусом (141 особа) (Терещенко, 2006, с. 58, 67) це був передовий авангард, цвіт індустріальної Дніпропетровщини.

Можна лише суто конспірологічно припустити: в разі його надійного захисту і збереження у виробничому процесі перших п'ятирічок, масштабної програми індустріалізації країни й без того вагомі економічні успіхи регіону були б, напевно, ще помітнішими й значущими. Про що, гадаємо, не варто забувати, переосмислюючи розмаїття суперскладних і контрверсійних викликів нашого минулого міжвоєнної епохи й шукаючи на них адекватні, правдиві відповіді задля того, щоб бодай спробувати уникнути повторення їх руйнівної сили сьогодні та чергового болючого наступу на одні й ті самі «історичні граблі». Тим паче що така небезпека наразі реально існує у зв'язку із варварським вторгненням Росії в Україну і прагненням кремлівських вождів до примусового відновлення тут радянського (читай: проросійського) тоталітарного режиму з його іманентно властивою терористичною компонентою. Переконалий, однак: московським шовіністам-українофобам більше ніколи не вдасться досягти своїх відверто навіжених цілей і знову поневолити Україну. Немає жодного сумніву, що ми обов'язково переможемо і вибудуємо надійні захисні «редути» від будь-яких російських впливів задля збереження власного суверенітету й вистражданого в суворих випробуваннях вибору щодо загальноцивілізаційного демократичного поступу.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Бут О. М., Добров П. В. «Економічна контрреволюція» в Україні в 20-30-і роки XX століття: від нових джерел до нового омилення. 2-ге вид., випр. і доп. Донецьк, 2002. 316 с.
- Вісті Всеукраїнського ЦВК. 1928, 10 бер.
- Вісті ЦК КП(б)У. 1929. № 6-7. С. 22.
- Гринченко В. Г. «Маленький Кронштадт». События 1921 г. в Екатеринославе. Политические партии и движения Украины XIX-XX вв. Днепропетровск, 1993. С. 109-119.
- Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 201. Арк. 51-56.
- Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 1519. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 36.
- Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 1520. Оп. 3. Спр. 272. Арк. 167.
- «За відсутності складу злочину...» (до історії політичних репресій 20-х – початку 50-х років у Дніпропетровському гірничому інституті) / редкол.: Г.Г. Півняк (голова) та ін.; упоряд.: В.В. Ченцов, І.М. Єлінов. Дніпропетровськ, 2000. 192 с.
- Іваненко В. В. Біль і звитяга: XX століття в українському вимірі. Дніпропетровськ, 2003. 332 с.
- Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). Київ, 1999. 335 с.
- Ленін В. І. До історії питання про диктатуру. 1920а. Повне збір. тв. Київ, 1974. Т. 41. С. 351-372.
- Ленін В. І. М. І. Ляцис від 4 червня 1919 року. Повне збір. тв. Київ, 1975. Т. 50. С. 338.
- Ленін В.І. Промова на IV конференції губернських надзвичайних комісій, 6 лютого 1920 року. Повне збір. тв. Київ, 1974. Т. 40. С. 109-117.
- Мельгунов С.П. Красный террор в России. 1918-1923. Симферополь, 1991. 256 с.
- Міста і села Дніпропетровщини у вірі політичних репресій. У 5 т. /редкол.: Є.І. Бородін (голова) та ін. Дніпропетровськ, 2013-2017.

- Отчет Екатеринославской губернской чрезвычайной комиссии. С 1 января 1920 г. по 1 ноября 1921 г. Днепропетровск, 1994. 234 с., ил.
- Очерки истории Днепропетровской областной партийной организации. Днепропетровск, 1979. 614 с.
- Повернення із небуття: документи і матеріали про жертви сталінського свавілля у Дніпропетровському університеті / редкол.: В.В. Іваненко (відп. ред.) та ін.; упоряд.: В.В. Ченцов, А.І. Голуб, Є.М. Лисан. Дніпропетровськ, 1995. 166 с.
- Політичні репресії 1920-1980-х років та проблеми формування національної пам'яті. Історична правда : вебсайт. 2012. URL: <https://www.istpravda.com.ua/research/2012/12/26/105584>.
- Реабілітовані історією. У 27 т. Дніпропетровська область. У 2 кн. Кн. 1 / упоряд.: Є. І. Бородин, О. Г. Бажан, В. В. Іваненко, Л. Л. Прокопенко, Р. К. Терещенко. Дніпропетровськ, 2009. 880 с.
- Романець Н. Р. Репресивна політика радянської влади в українському селі (1925-1939). Кривий Ріг, 2014. 456 с.
- Сталін Й. В. Політичний звіт Центрального комітету XVI з'їздові ВКП(б), 27 червня 1930. Твори. Київ, 1950. Т. 12. С. 233-368.
- Терещенко Р. К. Статистика геноциду. Важкий шлях до правди: наукове осмислення репресивної політики радянського тоталітаризму на Дніпропетровщині / за наук. ред. проф. В.В. Іваненка. Дніпропетровськ, 2006. С. 56-69.
- Терещенко Р. К., Іваненко В. В., Прокопенко Л. Л. Минуле з гірким присмаком: репресії в історичній ретроспективі радянського суспільства. Дніпропетровськ. 2002. 238 с.
- Ченцов В. В. Політичні репресії в радянській Україні в 20-ті роки. Тернопіль, 2000. 481 с.
- Шаповал Ю. І. Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії. Київ, 1993. 352 с.

REFERENCES

- Borodin, Ye. I. et al. (Eds.). (2013-2017). *Mista i sela Dnipropetrovshchyny u vyri politychnykh represiy [Cities and Villages of the Dnipropetrovsk Region in the Vortex of Political Repression]*. U 5 t. Dnipropetrovsk.
- Borodin, Ye. I., Bazhan, O. H., Ivanenko, V. V., Prokopenko, L. L., & Tereshchenko, R. K. (2009). *Reabilitovani istoriyeyu [Rehabilitated by History]*. U 27 t. Dnipropetrovsk'a oblast'. U 2 kn. Kn. 1. Dnipropetrovsk.
- But, O. M., & Dobrov, P. V. (2002). «*Ekonomichna kontrrevolyutsiya*» v Ukraini v 20-30-i roky XX stolittya: vid novykh dzhерel do novoho omyslennya [«Economic Counter-revolution» in Ukraine in the 20-30s of the 20th Century: from New Sources to New Thinking]. 2-he vyd., vypr. i dop. Donetsk.
- Chentsov, V. V. (2000). *Politychni represiyi v radys'koyi Ukraini v 20-ti roky [Political Repressions in Soviet Ukraine in the 1920s]*. Ternopil'.
- Derzhavnyy arkhiv Dnipropetrovskoyi oblasti [State Archive of Dnipropetrovsk Region]. F. 1. Op. 1. Spr. 201. Ark. 51-56.
- Derzhavnyy arkhiv Dnipropetrovskoyi oblasti [State Archive of Dnipropetrovsk Region]. F. 1519. Op. 1. Spr. 9. Ark. 36.
- Derzhavnyy arkhiv Dnipropetrovskoyi oblasti [State Archive of Dnipropetrovsk Region]. F. 1520. Op. 3. Spr. 272. Ark. 167.
- Hrynchenko, V. H. (1993). «*Malen'kyi Kronshtadt*». Sobytya 1921 h. v Ekaterinoslave. Politycheskye partyi y dyzhenyia Ukrainy XIX-XX vv. [«Little Kronstadt». The Events of 1921 in Ekaterinoslav. Political Parties and Movements of Ukraine in the XIX-XX Centuries]. Dnepropetrovsk, 109-119.
- Ivanenko, V. V. (2003). *Bil' i zvytyaha: XX stolittya v ukayins'komu vymiri [Pain and Victory: the 20th Century in the Ukrainian Dimension]*. Dnipropetrovsk.
- Ivanenko, V. V., Chentsov, V. V., Holub, A. I., & Lysan, Ye. M. (Eds.). (1995). *Povernennya iz nebuttya: dokumenty i materialy pro zherty stalins'koho svavillya u Dnipropetrovskomu universyteti [Return from Nonexistence: Documents and Materials about the Victims of Stalin's Arbitrariness at Dnipropetrovsk University]*. Dnipropetrovsk.
- Kul'chyts'kyy, S. V. (1999). *Ukrayina mizh dvoma viynamy (1921-1939 rr.) [Ukraine between Two Wars (1921-1939)]*. Kyiv.
- Lenin, V. I. (1919). *M. I. Latsis vid 4 chervnya [M.I. Latsis from June 4]*. In Povne zibr. tv. Kyiv, 1975. T. 50.
- Lenin, V. I. (1920). *Promova na IV konferentsiyi hubern's'kykh nadzvychaynykh komisii, 6 lyutoho [Speech at the IV Conference of Provincial Emergency Commissions, February 6]*. In Povne zibr. tv. Kyiv, 1974. T. 40, 109-117.
- Lenin, V. I. (1920a). *Do istoriyi pytannya pro dyktaturu [To the History of the Question of the Dictatorship]*. In Povne zibr. tv. Kyiv, 1974. T. 41, 351-372.
- Mel'hunov, S. P. (1991). *Krasnyy terror v Rossyy. 1918-1923 [Red Terror in Russia. 1918-1923]*. Symferopol'.
- Ocherky ystoryi Dnepropetrovskoy oblastnoy partyynoy orhanyzatsiy [Essays on the History of the Dnipropetrovsk Regional Party Organization]. (1979). Dnepropetrovsk.
- Otchet Ekaterinoslavskoy hubernskoy chrezvychaynoy komysiiy. S 1 yanvarya 1920 h. po 1 noyabrya 1921 h. [Report of the Yekaterinoslav Provincial Emergency Commission. From January 1, 1920 to November 1, 1921]. (1994). Dnepropetrovsk.
- Pivnyak, H. H., Chentsov, V. V., & Yelinov, I. M. (Eds.). (2000). «*Za vidsutnistyu skladu zlochynu...*» (do istoriyi politychnykh represiy 20-kh – pochatku 50-kh rokiv u Dnipropetrovskomu hirnychomu instytuti) [“In the Absence of the Composition of the Crime...” (to the History of Political Repressions of the 20s - early 50s in the Dnipropetrovsk Mining Institute)]. Dnipropetrovsk.
- Politychni represiyi 1920-1980-kh rokiv ta problemy formuvannya natsional'noyi pam'yati [Political Repressions of the 1920s-1980s and Problems of National Memory Formation]. (2012). *Istorychna pravda*. Retrieved from <https://www.istpravda.com.ua/research/2012/12/26/105584>.
- Romanets', N. R. (2014). *Represyivna polityka radys'koyi vlady v ukayins'komu seli (1925-1939) [The Repressive Policy of the Soviet Government in the Ukrainian Countryside (1925-1939)]*. Kryvyi Rih.
- Shapoval, Yu. I. (1993). *Ukrayina 20-50-kh rokiv: storinky nenapysanoyi istoriyi [Ukraine of the 20s-50s: Pages of Unwritten History]*. Kyiv.
- Stalin, Y. V. (1930, June 27). *Politychnyy zvit Tsentral'noho komitetu XVI z'yizdovi VKP(b) [Political Report of the Central Committee of the XVI Congress of the All-Union Communist Party of Ukraine (b)]*. Tvery. Kyiv, 1950. T. 12. S. 233-368.
- Tereshchenko, R. K. (2006). *Statystyka henotsydu. Vazhkyi shlyakh do pravdy: naukovе osmyslennya represyvnoyi polityky radys'koho totalitaryzmu na Dnipropetrovshchyni [Genocide Statistics. A Difficult Path to the Truth: a Scientific Understanding of the Repressive Policy of Soviet Totalitarianism in the Dnipropetrovsk Region]*. Dnipropetrovsk.
- Tereshchenko, R. K., Ivanenko, V. V., & Prokopenko, L. L. (2002). *Mynule z hirkym prysmakom: represiyi v istorichnii retrospektyvi radys'koho suspil'stva [The Past with a Bitter Taste: Repression in the Historical Retrospective of Soviet Society]*. Dnipropetrovsk.
- Visti TSK KP(b)U [News of the Central Committee of the CP(b)U]. (1929). №6-7.
- Visti Vseukrayins'koho TSVK [News of the All-Ukrainian Central Committee]. (1928, March 10).